

Н. М. Плисюк,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 343.21

ОБ'ЄКТ ТА ПОТЕРПІЛИЙ У СКЛАДАХ УМИСНОГО ВБИВСТВА ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ АБО У РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ ЗАХОДІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ЗАТРИМАННЯ ЗЛОЧИНЦЯ

Досліджуються питання, що стосуються визначення поняття як загального об'єкта складу злочину в теорії кримінального, так і об'єкта та потерпілого у складах умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Ключові слова: вбивство, об'єкт, потерпілий, перевищення меж необхідної оборони, перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Антисоціальна сутність будь-якого злочину визначається, у першу чергу, його об'єктом, тобто суспільними відносинами в тій чи іншій сфері життєдіяльності особи, суспільства, держави, на які посягає злочинець.

Метою цієї публікації є дослідження питань, що стосуються об'єкта та потерпілого у складах умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

У юридичній літературі об'єкт злочину в найбільш загальній його формі визначається як те, чому злочин заподіює шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди [1, с. 17]. Разом з тим питання сутності об'єкта злочину (складу злочину) є одним з чи не найбільш дискусійних у кримінальному праві України.

У літературі пропонуються такі найбільш поширені історичні концепції об'єкта злочину в теорії кримінального права:

- 1) об'єкт злочину — захищений правом інтерес (Р. Ієрінг, Ф. Ліст, Б. С. Нікіфоров);
- 2) об'єкт злочину — суб'єктивне право (В. Д. Спасович, А. Фейєрбах);
- 3) об'єкт злочину — безпека і добробут громадян (О. Ф. Кістяківський);
- 4) об'єкт злочину — блага та інтереси, що охороняються законом (правові блага) (Г. В. Колоколов, Є. Я. Немировський, А. Н. Крутлевський);
- 5) об'єктом злочину є:
  - а) правові норми і конкретні блага та інтереси (М. Д. Сергієвський);
  - б) посереднім об'єктом є порушуваний припис, норма, а безпосереднім — суспільне відношення, яке є реальним виявом цього припису (І. Я. Фойніцький);
  - в) з формальної сторони є норма права, а з матеріальної — блага та інтереси, що охороняються цією нормою (Л. С. Білогриць-Котляревський);
  - г) норма права в її реальному бутті (М. С. Таганцев);
  - 6) об'єкт злочину — окремі особи чи групи осіб (П. Д. Калмиков);
  - 7) об'єкт злочину — охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (А. А. Піонтковський, Е. О. Фролов).

А найпоширенішими сучасними концепціями об'єкта злочину є:

1) об'єкт злочину — охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (В. Я. Тацій, М. Й. Коржанський, М. І. Бажанов, А. В. Савченко, Б. О. Кириць, В. О. Навроцький, Н. О. Гуторова, Ю. Л. Шевцов та ін.);

2) об'єкт злочину — соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом (П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко, С. В. Гавриш);

3) об'єкт злочину — людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу і т.п. (Г. П. Новосолов);

4) об'єкт злочину — окремі особи або багато осіб (І. Я. Козаченко, З. А. Незнамова);

5) об'єкт злочину — охоронювані кримінальним законом соціально значимі цінності, інтереси, блага (А. В. Пашковська, А. В. Наумов);

6) об'єкт злочину — суспільні відносини, які становлять відповідний порядок, встановлений приписами правових норм, а також соціальні блага (Г. В. Чеботарьова);

7) об'єкт злочину — охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (О. М. Костенко, П. П. Андрушко, А. В. Ландіна) [2, с. 105];

8) об'єкт злочину — соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають усередині цієї оболонки (В. М. Трубніков) [3, с. 78].

Якщо систематизувати подані в найновішій літературі погляди вчених-криміналістів, то можна умовно виділити чотири підходи до визначення поняття об'єкта злочину:

а) об'єкт злочину — цінності, блага, які охороняються кримінальним законом;

б) об'єкт злочину — це цінності, блага і суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом;

в) об'єкт злочину — окремі різновиди (сфери життєдіяльності людей), які охороняються законом;

г) об'єкт злочину — суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом [4, с. 30].

Не вдаючись до глибокого аналізу щодо правильності тієї чи іншої концепції, усвідомлюючи, що кожна з них має як позитивні моменти, так і “вузькі місця”, ми виходитимемо з того, що об'єктом злочину є суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які перебувають під охороною кримінального закону. Такий підхід до вирішення цього питання є найбільш поширеним в українській (і не тільки) кримінально-правовій науці і чи не найбільш давнім з сучасних концепцій. С. Я. Лихова з цього приводу стверджує, що в межах наведених підходів до розуміння об'єкта злочину сьогодні в юридичній літературі перевага не надається якомусь одному. Тому, очевидно, проблема об'єкта злочину не може бути вирішена тільки в рамках науки кримінального права — тут необхідним є підхід більш високого рівня: загальної соціології, філософії, теорії та соціології права [1, с. 178].

Прийнявши за основу концепцію, що об'єктом злочину є суспільні відносини, слід указати на декілька моментів щодо нашого розуміння цієї концепції.

По-перше, об'єктом виступають тільки суспільні відносини, які знаходяться під охороною закону про кримінальну відповідальність. Відносини, які знаходяться поза сферою правового регулювання (моральні, партійні і т. ін.), а також заборонені правом, об'єктом злочину бути не можуть [4, с. 42]. Е. О. Фролов зазначив, що кримінальне право не охороняє усі без винятку суспільні відносини, норми кримінального права спрямовані на захист лише тих суспільних відносин, заподіяння шкоди яким унаслідок тих чи інших причин здатне завдати істотної шкоди інтересам суспільства в цілому. Отже об'єктом злочину є не всі і не будь-які суспільні відносини, а лише ті, які охороняються кримінальним законом [5, с. 187].

По-друге, об'єктом злочину є “не якісь абстрактні суспільні відносини”, а конкретні суспільні відносини, належна модель вольових суспільних відносин, охоронювана кримінально-правовою нормою, змістом якої є відповідний суспільний

інтерес [6, с. 77–88]. Характеризуючи суспільні відносини, очевидно, варто звернути увагу також на їх двоєдину сутність — соціально-економічну і правову [7, с. 142]. З одного боку, суспільні відносини — це реально існуюче явище, обумовлене ходом соціально-економічного розвитку суспільства, з іншого — це врегульоване правом ставлення, що виступає у вигляді визначених правовідносин. Закон про кримінальну відповідальність охороняє лише ті відносини, які врегульовані правом, та й сам злочин є різновидом правопорушення, тому за допомогою закону про кримінальну відповідальність здійснюється охорона існуючих суспільних відносин і захист прав суб'єктів суспільних відносин (фізичних осіб, юридичних осіб, держави) у випадку їх порушення.

По-третє, посяганням на відносини є не завжди їх руйнування, а й загроза руйнування.

По-четверте, злочинне діяння найчастіше посягає не на всі, а лише на окремі елементи суспільних відносин, відтак посягання на відносини в цілому має місце при посяганні хоча б на один з їх елементів. Правда, щодо структури суспільних відносин у науці кримінального права також висловлені різні погляди вчених.

Наприклад, одна група науковців (В. Я. Тацій, М. І. Бажанов) вважає, що структурну основу суспільних відносин складають три елементи: суб'єкти (носії) відносин; предмет, з приводу якого існують відносини; соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин [8, с. 136]. На думку інших дослідників цієї проблеми (П. С. Матишевського, Є. В. Фесенка), суспільні відносини включають чотири ланки:

- 1) суб'єкти;
- 2) їх дії або стан стосовно один до одного;
- 3) інтереси суб'єктів;
- 4) матеріальне втілення потреб та інтересів суб'єктів у вигляді предметів [9, с. 130].

В. К. Гришук серед структурних складових (ознак) охоронюваних законом України про кримінальну відповідальність (КК України) суспільних відносин як об'єкт складу злочину виділяє:

- 1) суб'єкти охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) суспільних відносин;
- 2) предмет охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) суспільних відносин;
- 3) соціальний зв'язок охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) суспільних відносин;
- 4) нормативну основу охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) суспільних відносин як їх зміст — права й обов'язки суб'єктів цих відносин [3, с. 169].

Цей підхід до вирішення цього питання є, на нашу думку, більш вдалим, оскільки він повніше і специфічніше розкриває структуру суспільних відносин у кримінально-правовому розумінні.

По-п'яте, на нашу думку, не можна ототожнювати поняття об'єкта злочину та об'єкта складу злочину, як не ототожнюються поняття злочину та складу злочину. У нашому випадку, оскільки ми аналізуємо кримінально-правову норму, передбачену у ст. 118 КК України, то аналізуватимемо об'єкт складу злочину. При цьому не слід забувати, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення діяння, яке містить склад злочину.

Зважаючи на вищеведене, під об'єктом складу злочину пропонуємо розуміти врегульовані правовими нормами суспільні відносини, за посягання на які (чи елементи яких) при наявності інших підстав передбачена кримінальна відповідальність.

З урахуванням наведеного постає наступне питання про класифікацію об'єктів складів злочинів. У кримінально-правовій науці поширена трьохланкова

класифікація об'єктів “по вертикалі”: загальний, родовий (іноді його називають груповим [10, с. 106–121] або спеціальним [11, с. 31]) та безпосередній [12, с. 213; 13, с. 156; 14, с. 70; 15, с. 105; 16, с. 86]. Ця класифікація проводиться в усіх підручниках кримінального права, виданих після 1948 року.

У деяких джерелах простежується ідея виділення в класифікаційному ряді ще й видового об'єкта. Вона детально обґрунтована М. Й. Коржанським [17, с. 73]. Він обстоює чотиричленну класифікацію об'єктів: загальний, родовий, видовий, безпосередній [18, с. 123–124].

На думку Л. Д. Гаухмана, серед об'єктів злочину потрібно виділяти також і типовий об'єкт, або, як він його ще називає, підзагальний та надродовий. Під типовим об'єктом він розуміє групу однотипних суспільних відносин, на які посягають злочини і відповідальність за які передбачена статтями, що розміщені в одному і тому ж розділі Особливої частини КК України. Розмежовуючи загальний і типовий об'єкти, він указує на те, що загальний об'єкт — це усі суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, а типовий — суспільні відносини, що забезпечують усі блага особи чи суспільні відносини, які забезпечують економіку [16, с. 93]. С. І. Улезько також підтримує цю позицію і називає такий об'єкт інтегрованим [20, с. 144].

У літературі радянського періоду поділ вертикальної класифікації об'єкта на загальний, родовий та безпосередній був запропонований В. Д. Меньшагінін [180, с. 27], потім підтриманий А. А. Піонтковським [21, с. 165] та іншими вченими. Цю класифікацію ми і проаналізуємо.

Поділ на загальний, родовий і безпосередній об'єкти, як справедливо зазначає Г. А. Крігер та інші вчені, передбачає уточнення питання: проти яких саме суспільних відносин безпосередньо і передусім спрямоване те чи інше злочинне посягання і відповідно яким саме суспільним відносинам воно заподіює або може заподіяти шкоду [22, с. 139].

Загальним об'єктом, як правило, вважається вся сукупність суспільних відносин, що охороняється законом про кримінальну відповідальність (суспільний лад, політична та економічна системи, правопорядок у цілому тощо).

Проте призначення складу злочину в цілому, а відтак кожного з його елементів — відмежування діянь злочинних від незлочинних, передбачених певною кримінально-правовою нормою від передбачених іншою кримінально-правовою нормою. Зрозуміло, що загальний об'єкт такого призначення повною мірою не виконує. У зв'язку з цим, у літературі висловлювалась позиція, що вся сукупність суспільних відносин, яка охороняється законом про кримінальну відповідальність, — це об'єкт кримінально-правової охорони. Н. О. Гурова з цього приводу зазначає, що віднесення певних відносин до категорії тих, що охороняються кримінальним правом, не перетворює будь-яке посягання на них на кримінально каране, оскільки злочинами визнаються тільки найнебезпечніші посягання на об'єкти, передбачені кримінальним законом. По-друге, кримінальний закон охороняє певні об'єкти не лише від злочинних, а й від інших суспільно-небезпечних посягань, які не визнаються злочинами (наприклад, заподіяння шкоди з боку неосудних осіб, осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність) [23, с. 61].

П. П. Андрушко з приводу цього питання зазначає, що питання про співвідношення понять “об'єкт кримінально-правової охорони”, “об'єкт злочину” та “об'єкт посягання (впливу)”, як і питання більш широке: що є об'єктом злочину взагалі, є одним з найбільш спірних у теорії кримінального права [24, с. 16]. На його думку, коли мова йде про права і свободи чи інтереси людини і громадянина, то вони повинні розглядатись як об'єкти кримінально-правової охорони, а об'єктом злочинного посягання на них є не право як абстракція, а порядок (механізм) реалізації такого права. Інтереси, права і свободи людини, сама людина (громадянин), особисті блага людини, соціальні зв'язки у суспільстві є видами цінностей як об'єкта кримінально-правової охорони. З урахуванням того, що соціальні зв'язки — це дії

і взаємодії, взаємозв'язки (відносини) учасників суспільних відносин, а також те, що соціальні зв'язки у вузькому розумінні цього слова є елементом суспільних відносин. Такої ж думки дотримується і Є. В. Фесенко [25, с. 75–78].

Така позиція висловлюється не вперше. Для введення так званого загального об'єкта у “вертикальну” класифікацію об'єктів злочинів, на думку П. С. Матишевського, немає підстав. Ця класифікація вміщує лише два види об'єктів — родовий і безпосередній [9, с. 129]. Подібна точка зору простежується й у працях М. І. Федорова [26, с. 173].

У той же час, на думку В. Я. Тація, відмова від триступеневої класифікації небажана, тому що на ній побудована система Особливої частини кримінального законодавства. “Триступеневому поділу — Особлива частина — глава Особливої частини — склад злочину — відповідає і триступеневий поділ об'єкта кримінально-правової охорони: загальний об'єкт — родовий об'єкт — безпосередній об'єкт. Найголовніше ж полягає у тому, що запропонована система класифікації відповідає потребам практики, логічна, адже вона заснована на співвідношенні філософських категорій загального, особливого й окремого” [7, с. 80].

Подібною позиції дотримувався також П. С. Тоболкін, який стверджував, що службова функція загального об'єкта полягає в тому, що він, об'єднуючи суспільні відносини, які виступають родовими і безпосередніми об'єктами, в єдину систему, тим самим виражає їхню головну властивість: належність до найважливіших відносин суспільства на цьому етапі його розвитку [27, с. 92–93], тобто дозволяє без аналізу інших елементів складу злочину в певних випадках відмежувати злочинні та незлочинні діяння.

З цих підстав, на наш погляд, загальний об'єкт складу злочину у “вертикальній” класифікації прийнятний.

Під родовим об'єктом злочину розуміють об'єкт, що охоплює певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною й економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятися на підставі цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм. Значення родового об'єкта полягає насамперед у тому, що він дозволяє провести основну класифікацію всіх злочинів і кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за їх вчинення. Визначення родового об'єкта дозволяє також встановити значення об'єднаних ним суспільних відносин для інтересів держави та суспільства, що, у свою чергу, визначає характер і ступінь суспільної небезпеки злочинних посягань, тяжкість ймовірних або суспільно небезпечних наслідків, що настали [20, с. 63].

Родовий об'єкт має певна (однорідна) група злочинів. Він є критерієм класифікації усіх злочинів і кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за їх вчинення. Саме ця його властивість і є основою побудови Особливої частини КК України [13, с. 45].

В аспекті досліджуваного складу злочину думки вчених щодо його родового об'єкта також розділилися. Одні вчені (А. В. Наумов, М. І. Загородніков та ін.) під родовим об'єктом таких злочинів розуміють людські блага, тобто життя і здоров'я, або особу в цілому [28, с. 147–148; 29, с. 21–22]. Інші (В. К. Грищук, В. О. Навроцький, О. І. Рарог, Е. Ф. Побігайло та ін.) — суспільні відносини. В. К. Грищук визначає, що родовим об'єктом злочинів проти життя і здоров'я людини, серед яких і аналізований нами склад злочину, є коло суспільних відносин щодо забезпечення життя і здоров'я іншої людини, які охороняються єдиним комплексом норм кримінального закону [6, с. 77–78]. В. О. Навроцький стверджує, що родовим об'єктом таких злочинів є суспільні відносини, в які вступає особа з приводу забезпечення своїх природних благ — життя та здоров'я [30, с. 143]. О. І. Рарог родовим об'єктом цих злочинів проти особи вважає суспільні відносини, які забезпечують нормальне функціонування особи [31, с. 18]. Е. Ф. Побігайло вважає, що це — суспільні відносини, які забезпечують безпеку життя і здоров'я людини [32, с. 12].

З наведених підходів, враховуючи місце ст. 118 у КК України, можна вивести позицію, яка, на нашу думку, найбільш точно відобразить зміст родового об'єкта складу аналізованого злочину, — це врегульовані правовими нормами суспільні відносини, що склалися з приводу забезпечення захисту природних благ людини — життя, здоров'я та особистої безпеки, за посягання на які (чи елементи яких) за наявності інших підстав передбачена кримінальна відповідальність у статтях розділу 2 Особливої частини КК України.

Очевидно, що для правозастосовчої діяльності найбільш важливе значення має безпосередній об'єкт складу злочину, під яким можна розуміти врегульовані правовими нормами суспільні відносини, за посягання на які (чи елементи яких) за наявності інших підстав передбачена кримінальна відповідальність у конкретній статті КК України.

Що стосується безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 118 КК України, то з приводу нього також існують різні визначення. С. В. Тасаков вважає, що об'єктом вбивства, вчиненого при перевищенні меж необхідної оборони, є право людини на життя [33, с. 16]. Він розділяє точку зору О. М. Красікова, який зазначає, що винна особа, вчиняючи вбивство, посягає, перш за все, на право людини на життя, а не на ті суспільні відносини, які покликані захищати це право [34, с. 143]. А. Ф. Істомін підкреслював, що вбивство людини — це не тільки позбавлення її життя як біологічної істоти, але разом з тим і зміщення всієї сукупності суспільних відносин, що складають її сутність [35, с. 42–47].

Як відмічає В. О. Навроцький, безпосереднім об'єктом вбивства є суспільні відносини, які виникають з приводу недоторканності життя іншої особи. Учасниками таких відносин є, з одного боку, особа, носій життя, з іншого — “всякий і кожний” [30, с. 147].

С. В. Бородін писав, що об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є життя іншої людини. Життя людини є невід'ємним від суспільних відносин, оскільки об'єктом злочинного посягання при вбивстві є і життя людини в біологічному аспекті, і суспільні відносини, суб'єктом яких вона виступає [36, с. 31].

На нашу думку, визначаючи безпосередній об'єкт умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, слід виходити з двох моментів:

1) з того, що об'єктом умисного вбивства, а відтак і будь-якого його виду є охоронювані кримінальним законом конкретні суспільні відносини щодо забезпечення недоторканності життя іншої людини;

2) переважна більшість дослідників проблем відповідальності за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони та у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, наголошували на необхідності розмежування відповідальності за такі діяння, як за окремі склади злочинів.

Ми цілком підтримуємо цю ідею. Більше того, на нашу думку, і при теперішньому викладі ст. 118 КК України є підстави говорити, що в ній передбачено два самостійні склади злочинів.

У літературі зазначається, що, на відміну від інших злочинів проти життя особи, об'єктом злочину, передбаченого ст. 118 КК України, може бути життя не будь-якої особи, а лише особи, яка посягає (при необхідній обороні) або вчинила злочин (при затриманні) — “при вбивстві, вчиненому при перевищенні меж необхідної оборони, об'єктом злочину виступає життя нападника” [29, с. 201]. Таку позицію підтримала у своєму дослідженні й О. М. Лупіносова, зазначивши, що “безпосереднім об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є життя нападника. Об'єктом цього злочину не може бути життя третіх осіб. При заподіянні смерті третій особі дії того, хто обороняється, не можуть розглядатися за правилами про необхідну оборону й, отже, не можуть кваліфікуватися як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони” [37, с. 12].

На наш погляд, така позиція не зовсім точна. Ми виходимо з того, що для правильного встановлення змісту безпосереднього об'єкта складу аналізованого злочину необхідно встановити і коло потерпілих від такого злочину. Взагалі, потерпілим від злочину визнається фізична особа, яка є суб'єктом охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) суспільних відносин і якій злочином заподіяно моральну, майнову або фізичну шкоду [3, с. 181].

В. К. Гришук називає таку ознаку складу злочину потенційним потерпілим від злочину, під яким пропонує розуміти будь-яку фізичну особу (суб'єкта охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) суспільних відносин), якій цим злочином може бути заподіяно моральну, майнову або фізичну шкоду [3, с. 182].

Визначаючи потерпілого у злочині, відповідальність за вчинення якого передбачена у ст. 118 КК України, не слід упускати, що ми виходимо з того, що у цій статті передбачено два самостійні склади злочинів. Потерпілий є розмежувальною ознакою у таких складах. Відтак потерпілою у складі умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони може бути, насамперед, особа, яка вчинює суспільно небезпечне посягання і щодо якої винний застосовує заходи необхідної оборони.

Частина 1 ст. 36 КК України передбачає, що “необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту ... від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає ...”. З цього нормативного положення очевидно, що для визнання особи такою, що посягає, достатньо, щоб така особа була:

- а) фізичною;
- б) вчинила суспільно небезпечне посягання (діяння, за яке передбачена відповідальність у чинному КК України) [19].

З дискусійних питань з приводу поняття посягаючого слід відзначити, що в юридичній літературі наявна позиція, що посягаючою може визнаватись як особа, наділена всіма ознаками суб'єкта злочину, а також особа, яка не наділена всіма такими ознаками, а саме особа, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, неосудна особа тощо.

Проте не отримало належного вирішення питання, кого слід вважати посягаючим при захисті від діянь, наприклад, групи осіб, якщо її учасники виконують різні ролі. Наприклад, група з декількох осіб вчиняє розбій з проникненням у житло. Один з учасників групи виконує у групі виключно роль водія. Виникає питання про можливість заподіяння йому шкоди в стані необхідної оборони, адже, з одного боку, він є учасником групи, з іншого — дій, які утворюють об'єктивну сторону складу злочину, вчинюваного групою, така особа не вчиняє. Такі ситуації, на нашу думку, повинні вирішуватись за правилом, що посягаючою повинна визнаватись лише особа, яка вчиняє дії, котрі утворюють об'єктивну сторону посягання.

Альтернативним потерпілим, який прямо не називається у ст. 118 КК України, у складі умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є особа, дії якої були неправильно оцінені винним як суспільно небезпечні (у стані уявної оборони).

Саме враховуючи цю категорію потенційних потерпілих, обмежувати безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 118 КК України, суспільними відносинами з приводу охорони життя лише “нападника” є неправильним. Відтак, безпосереднім об'єктом складу аналізованого злочину, на нашу думку, слід визнавати суспільні відносини з приводу забезпечення захисту життя іншої (будь-якої) особи.

У той же час слід все-таки враховувати, що не може виступати потерпілим у складі аналізованого злочину третя особа (окрім особи, дії якої були неправильно оцінені винним як суспільно небезпечні), навіть у випадках, коли їй заподіюється шкода у ситуації необхідної оборони чи затримання особи, яка вчинила злочин.

При цьому можна розрізняти такі ситуації:

1) особа, умисно заподіює шкоду третій особі. Наприклад, громадянин заподіює смерть особі, яка перешкоджає йому відвернути посягання, затримати злочинця тощо. У цьому випадку оцінка заподіяної шкоди повинна базуватися або на правилах крайньої необхідності, або на основі інших обставин, що виключають злочинність діяння;

2) при обороні або затриманні відбувається відхилення дії, у результаті чого шкода заподіюється стороннім особам. У такому випадку особа, яка обороняється (затримує), або взагалі не підлягає відповідальності при наявності казусу або може відповідати за необережний злочин [6, с. 77–88].

Потерпілим у складі умисного вбивства у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, є особа, яка вчинила злочин і щодо якої винний вживає заходи для затримання (ст. 38 КК України).

Згідно зі ст. 38 КК України затримуватись може лише особа, яка вчинила злочин [19]. Це означає, що ст. 38 КК України не поширюється на випадки затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, дисциплінарний проступок, цивільно-правовий делікт. Питання про правомірність затримання в таких випадках вирішується на основі норм іншого галузевого законодавства..

Такою, що вчинила злочин, при кримінально-правовому затриманні особа може визнаватися у випадку вчинення нею:

- 1) закінченого злочину;
- 2) закінченого чи незакінченого замаху на злочин;
- 3) готування до особливо тяжкого, тяжкого чи середньої тяжкості злочину;
- 4) злочину у співучасті.

У літературі неодноразово висвітлювалось питання неточності вживання поняття “особа, яка вчинила злочин”. Визнати, що особа вчинила злочин, може лише суд. До цього часу особу більш правильно називати такою, яка вчинила суспільно небезпечне посягання або діяння, за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність. Разом з тим така заміна понять потягне за собою і зміну буквального обсягу регулювання ст. 38 КК України. Йдеться про відому в літературі проблему правової оцінки затримання осіб, які вчинили передбачені КК України діяння, але не наділені ознаками суб’єкта злочину (не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є неосудними).

Ми усвідомлюємо, що поняття особи, яка вчинила злочин, яке вживається у ст. 38 КК України, слід розуміти через використання такого поняття, як суб’єкт злочину. Відтак такою особою слід вважати лише особу, яка відповідає всім ознакам суб’єкта вчиненого злочину. На наше переконання, такий підхід є не зовсім точним. Той, хто затримує особу, що вчинила діяння, за яке передбачено відповідальність у КК України, не може одразу ж встановити, осудна така особа чи ні, досягла вона віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, чи ні.

На сьогодні переконання в тому, що затримується саме злочинець, а не інша особа, повинно ґрунтуватися на усвідомленні тим, хто затримує, очевидності злочину.

Більшість авторів вважає, що законним і обґрунтованим є затримання особи, яка вчинила будь-який злочин. Інші ж підкреслюють, що неприпустимо насильно затримувати осіб, які вчинили злочин, що не становить великої суспільної небезпеки, або вважають, що затриманню підлягають лише особи, які вчинили діяння визначеного ступеня тяжкості (наприклад, насильницькі чи такі, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі). І. С. Тішкевич визнає право на затримання злочинця лише після вчинення такого діяння, за яке передбачене покарання у вигляді позбавлення волі [38].

Нині, виходячи зі змісту закону, правомірним вважається затримання особи, яка вчинила будь-який злочин. Законодавець не робить тут винятків, незважаючи на норму про категоризацію злочинів відповідно до їх тяжкості (ст. 12 КК України).

Більш того, закон формально не обмежує і випадків, коли при затриманні за вчинення злочинів особі може бути умисно заподіяна смерть.

При аналізі потерпілого у складі умисного вбивства при перевищенні заходів необхідних для затримання злочинця, слід вказати, що на практиці інколи мають місце випадки заподіяння при затриманні смерті особі, яка була помилково сприйнята за злочинця. У цьому випадку питання про відповідальність за заподіяння шкоди при уявному затриманні повинно вирішуватися за загальними правилами про фактичну помилку.

Окресливши коло потерпілих у складах умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони та у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, можемо узагальнити, що безпосереднім об'єктом складів аналізованих злочинів, на нашу думку, слід визнавати суспільні відносини з приводу забезпечення захисту життя іншої (будь-якої) особи.

Поряд з основним безпосереднім об'єктом, обов'язковим у складах аналізованих злочинів, є і додатковий безпосередній об'єкт. На нашу думку, це суспільні відносини з приводу забезпечення дотримання відповідно порядку реалізації права особи на необхідну оборону та затримання особи, яка вчинила злочин, адже порушити такий порядок може лише особа, яка реалізує своє право на необхідну оборону чи затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне посягання. Якщо особа такого порядку не порушує, вона або діє правомірно або перебуває за межами таких станів, а відтак відповідальність повинна наставати на загальних підставах.

Законодавець надає громадянам право активно захищатися від суспільно небезпечних посягань шляхом безпосередньої оборони, затримання особи, яка вчинила злочин, тощо, але це право, зміст і межі якого встановлені законом і практикою, що склалася, не є безмежним. У результаті вчинення особою посягання має місце юридичний факт із певними, доволі різноманітними правовими наслідками. Між нападником і потерпілим виникають певні суспільні відносини, що регулюються правом і тому приймають характер правовідносин. Частина цих правовідносин має кримінально-правовий характер. Учасники цих правовідносин мають певні права й обов'язки. Потерпілий чи очевидець суспільно небезпечного діяння, які вирішили припинити останнє самотужки або затримати особу, яка вчинила таке діяння, мають право заподіяти їй певної шкоди з дотриманням відповідних правил. Для деяких громадян це право водночас є службовим обов'язком, невиконання якого тягне дисциплінарну, а іноді і кримінальну відповідальність. Одночасно той, хто обороняється, зобов'язаний не перевищувати межі необхідної оборони чи заходи щодо затримання особи, яка вчинила злочин, тобто здійснювати захист (затримання) вчасно і при тому так, щоб не було явної невідповідності між ним і характером та небезпечністю посягання. Нападник, у свою чергу, зобов'язаний перетерпіти шкоду, заподіяну йому при необхідній обороні чи затриманні, як правовий наслідок його суспільно небезпечних дій і не вправі захищатися від контрнападу потерпілого чи іншої особи, які вдалися до активного захисту чи затримання. Він отримує право на захист лише у випадку, якщо той, хто обороняється (затримує), перевищує межі дозволеного і, отже, сам перетворюється в нападника.

Очевидно, що без порушення окресленого вище порядку, а відтак без посягання на суспільні відносини з приводу забезпечення дотримання порядку реалізації права особи на необхідну оборону та затримання особи, яка вчинила злочин, складів злочинів, передбачених ст. 118 КК України, не існує.

Узагальнюючи вищевикладене, можемо констатувати, що, на наше переконання, складі злочинів, передбачені ст. 118 КК України, характеризуються двома безпосередніми об'єктами: обов'язковим — суспільними відносинами з приводу захисту життя іншої особи, додатковим — суспільними відносинами з приводу забезпечення дотримання порядку реалізації відповідно права особи на необхідну

оборону та затримання особи, яка вчинила злочин. Обов'язковою ознакою складів аналізованих злочинів є також потерпілий, яким може виступати:

а) у складі умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони:

1) особа, яка вчинює суспільно небезпечне посягання і щодо якої винний застосовує заходи необхідної оборони;

2) особа, дії якої були неправильно оцінені винним як суспільно небезпечне посягання;

б) у складі умисного вбивства при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, особа, яка вчинила злочин і щодо якої винний вживає заходів для затримання.

Зважаючи на сказане, серед перспектив подальших розвідок цього напрямку повинна бути розробка вирішення питання про те, коли має місце караність діяння при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, і коли караність виключається у зв'язку з відсутністю об'єкта або потерпілого у посяганні. Деякі аспекти цього питання залишаються малодослідженими, оскільки вбивство при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, є різновидом вбивств при пом'якшуючих обставинах, тому потрібно чітко встановлювати усі елементи та ознаки його складу в процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації.

Список використаних джерел

1. Лихова, С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) [Текст] : [монограф.] / С. Я. Лихова. — К. : Київський університет, 2006. — 573 с.
2. Костенко, О. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити [Текст] / О. Костенко, А. Ландіна-Виговська // Право України. — 2008. — № 4. — С. 101–105.
3. Грищук, В. К. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : [навч. посіб.] для студ. юрид. фак. вищ. навч. закл. / В. К. Грищук. — К. : Ін Юре, 2006. — 568 с.
4. Грищук, В. К. До питання про поняття об'єкта злочину в сучасній науці кримінального права [Текст] / В. К. Грищук // Наукові записки Харківського економіко-правового університету. Право. Економіка. Гуманітаристика. — Х., 2004. — С. 30–37.
5. Фролов, Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления [Текст] / Е. А. Фролов // Сборник трудов Свердловского юридического института. Вып. 10. — Свердловск, 1969. — С. 182–225.
6. Грищук, В. К. Загальний, родовий та безпосередні основні об'єкти злочинів проти життя і здоров'я [Текст] / В. К. Грищук // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — 2002. — № 1. — С. 77–88.
7. Тацій, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Тацій. — Х. : Выща школа, Изд-во при ХГУ, 1988. — 198 с.
8. Грищук, В. К. Кримінальна політика і зброя [Текст] / В. К. Грищук // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали II регіональної наукової конференції (13–14 лютого 1996 року). — Львів, 1996. — С. 133–137.
9. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : [підруч.] для студ. юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенківський та ін. ; за ред. П. С. Матишевського та ін. — К. : Юрінком Інтер, 1997. — 512 с.
10. Бажанов, М. И. Уголовное право Украины. Общая часть [Текст] : [консп. лекц.] / М. И. Бажанов. — Днепропетровск : Пороги, 1992. — 167 с.
11. Курс уголовного права. Общая часть [Текст] : [учебн. для вузов] / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. — М. : Зерцало, 1999. — Т. 2. Учение о наказании. — 400 с.
12. Малиновский, А. А. Уголовное право зарубежных государств [Текст] / А. А. Малиновский. — М. : Новый Юрист, 1998. — 128 с.
13. Российское уголовное право. Общая часть [Текст] : [учебн.] / отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамов. — М. : Спарк, 1997. — 454 с.
14. Смирнова, Н. Н. Уголовное право [Текст] : [учебн.] / Н. Н. Смирнова. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 1998. — 675 с.
15. Уголовное право Российской Федерации [Текст] : [учебн.]. — М. : Былина, 1999. — 559 с.

16. Уголовное право: Часть общая. Часть особенная [Текст] : [учебн.] / под общ. ред. Л. Д. Гаухмана, Л. М. Колодкина и С. В. Максимова. — М. : Юриспруденция, 1999. — 784 с.
17. Коржанский, М. Й. Объект и предмет уголовно-правовой охраны [Текст] / М. Й. Коржанский. — М. : Академия МВД СССР, 1980. — 248 с.
18. Коржанський, М. Й. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : [курс лекц.] для студ. вищих навч. закл. / М. Й. Коржанський. — К. : Наукова думка, Українська видавнича група, 1996. — 334 с.
19. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-14 [Текст] // ВВР. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.
20. Советское уголовное право: Общая часть [Текст] : [учебн.]. — [2-е изд., перераб.]. — М. : Юриздат, 1939. — 465 с.
21. Пионтковский, А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву [Текст] / А. А. Пионтковский. — М. : Госюриздат, 1961. — 526 с.
22. Кригер, Г. А. Об ошибочности освещения ряда вопросов в вузовском учебнике по Общей части советского уголовного права [Текст] / Г. А. Кригер // Вестник Московского университета. — 1954. — № 1.
23. Гуторова, Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України [Текст] : [монограф.] / Н. О. Гуторова. — Х. : Вид. Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. — 384 с.
24. Андрушко, П. П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні [Текст] / П. П. Андрушко. — К. : Атіка, 2004. — 290 с.
25. Фесенко, Є. Цінності як об'єкт злочину [Текст] / Є. Фесенко // Право України. — 1999. — № 6. — С. 75-78.
26. Федоров, М. И. Понятие объекта преступления по советскому уголовному праву [Текст] / М. И. Федоров // Ученые записки Пермского университета. — 1957. — Т. 11. — Вып. 4. — Книга 2.
27. Тоболкин, П. С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм [Текст] / П. С. Тоболкин. — Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд-во, 1983. — 176 с.
28. Наумов, А. В. Уголовное право. Общая часть [Текст] : [курс лекц.] / А. В. Наумов. — [изд. 2-е, перераб. и доп.]. — М. : БЕК, 2000. — 590 с.
29. Загородников, Н. И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву [Текст] / Н. И. Загородников. — М. : Госюриздат, 1961. — 278 с.
30. Навроцький, В. О. Кримінальне право України. Особлива частина [Текст] : [курс лекц.] / В. О. Навроцький. — К. : Знання, 2000. — 771 с.
31. Уголовное право. Общая часть [Текст] : [учебн.] / под ред. М. П. Журавлева, А. И. Рарога. — М. : Ин-тут международного права и экономики, 1996. — 181 с.
32. Побегайло, Э. Ф. Умышленные убийства и борьба с ними [Текст] / Э. Ф. Побегайло. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1965. — 205 с.
33. Тасаков, С. В. Ответственность за убийство при смягчающих обстоятельствах по уголовному праву России [Текст] : автореф. дис. соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 "Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право" / С. В. Тасаков. — Самара, 2000. — 54 с.
34. Уголовное право России [Текст] : [учебн. для вузов] [в 2-х томах] / отв. ред. и рук. авт. кол-ва Ю. А. Красиков. — М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1998. — Т. 2. — Общая часть. — 639 с.
35. Истомин, А. Ф. С запасом прочности: о квалификации необходимой обороны [Текст] / А. Ф. Истомин // Российская юстиция. — 1995. — № 7. — С. 42-47.
36. Бородин, С. В. Квалификация преступления против жизни [Текст] / С. В. Бородин. — М. : Наука, 1977. — 387 с.
37. Лупіносова, О. М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 "Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право" / О. М. Лупіносова. — Одеса, 2007. — 19 с.
38. Тишкевич, И. С. Условия и пределы необходимой обороны [Текст] / И. С. Тишкевич. — М. : Юрид. лит., 1969. — 189 с.

Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 8 від 22 лютого 2013 року)

Надійшла до редакції 26.03.2013

Плисюк Н. Н. Объект и потерпевший в составах умышленного убийства при превышении пределов необходимой обороны или в случае превышения мер, необходимых для задержания преступника

Исследуются вопросы, которые определяют понятие как общий объект состава преступления в теории уголовного права, так и объект и потерпевшего в составах умышленного убийства при превышении пределов необходимой обороны или в случае превышения мер, необходимых для задержания преступника.

Ключевые слова: убийство, объект, потерпевший, превышение пределов необходимой обороны, превышения мер, необходимых для задержания преступника.

Plysiuk, N. M. Object and Victim in Compositions of Felonious Homicide at Exceeding of Limits of Necessary Defensive or in Case of Exceeding of Measures Necessary for Detention of Criminal

Questions, that touch the decision of concept of both general object of corpus delicti in the theory criminal and object and victim in compositions of felonious homicide at exceeding of limits of necessary defensive or in case of exceeding of measures necessary for detention of criminal, are investigated.

Keywords: murder, object, victim, exceeding of limits of necessary defensive, exceeding of measures necessary for detention of criminal.

